

STUDIE

Keby nebolo Velkej vojny Politický systém a režim v Uhorsku v prvej polovici 20. storočia¹

LÁSZLÓ VÖRÖS

If There Had Been No Great War: The Political System and Regime in Hungary in the First Half of the 20th Century

This study is an experiment in counterfactual history, aiming to examine the stability of the political regime in dualist Hungary and its capacity for self-preservation. The article explores the possible evolution of the political system and regime in the Kingdom of Hungary after 1914, over a horizon of about three decades, under the condition that the First World War did not take place. The author reflects on a thesis from part of the historiography, which posits that Austria-Hungary, and specifically the Kingdom of Hungary in the early 1910s, was inherently politically unstable and doomed to territorial disintegration. This thesis attributes instability to the undemocratic nature of the regime, systemic political corruption, polyethnic population composition, activities of competing minority nationalist movements, and widespread social resistance to nationalist assimilationist policies. The article examines the relative disintegrative weight of these factors in an alternative hypothetical reality where World War I and its immediate consequences do not exist as causal factors.

Keywords: counterfactual history, stability of political systems, Kingdom of Hungary, nationalism, minority nationalist movements

1 Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0020/23 Politická mobilizácia, politizácia a politická ľahostajnosť slovenského obyvateľstva, 1848 – 1938, a projektu APVV-20-0526 Politická socializácia na území Slovenska v rokoch 1848 – 1993 riešených v Historickom ústave SAV, v.v.i.

Kontrafaktuálne dejiny stále predstavujú relatívne nový žáner v rámci profesionálneho historického bádania. Hoci základné princípy a pravidlá postupu pri takomto type myšlienkového experimentovania už boli predstavené a sú vo väčšej či menšej miere autormi akceptované, diskusie sa vedú o zmyslupnosti a účelnosti kontrafaktuálneho uvažovania o dejinách a minulosti.² Tento článok vychádza z pozície, podľa ktorej zamýšľanie sa nad alternatívnymi scenármi vývoja môže mať relevanciu pre lepšie pochopenie určitých faktorov v reálnom slede historických udalostí a javov. Z tohto hľadiska by voľba témy a určenie východiskového kontrafaktuálneho elementu – teda postulovanie absencie alebo pridanej prítomnosti určitej udalosti (udalostí) alebo činiteľa (činiteľov) mala byť cieľená vzhľadom na nejaký konkrétny explikačný zámer historika. Konštruovanie a vysvetľovanie alternatívnych vývojových línií, prípadne trendov, by malo v konečnom dôsledku viesť nielen k lepšiemu pochopeniu váhy a významu „vynechanej udalosti“ v „skutočnej“ histórii, ale aj nuansovanejšiemu posúdeniu relatívnej významnosti ďalších faktorov (t. j. udalostí a javov) vo vzťahu k tej „vynechanej“.

Hlavnú motiváciu pre tento kontrafaktuálny myšlienkový experiment predstavuje koncepčný spor medzi slovenskou a maďarskou historiografiou o príčinách a faktoroch dezintegrácie Uhorského kráľovstva v rokoch 1918 – 1919. Polemika sa týkala relatívnej váhy a vzájomného kauzálneho podmieňovania sa troch všeobecných činiteľov existujúcich v troch odlišných doménach. Prvou je geopolitická mocenská rovina: t. j. strategické záujmy mocností Dohody v rámci povojnovej rekonštrukcie hraníc v strednej a stredovýchodnej a juhovýchodnej Európe. Druhou je štrukturálna rovina: teda inherentná nestabilita politického režimu vyplývajúca z jeho nedemokratického a represívneho charakteru. Tretou je rovina individuálnej a kolektívnej agencie a celospoločenská nespokojnosť: inými slovami pôsobenie zahraničných exilových politických skupín (česko-slovenských, juhoslovanských, rumunských), členov domácich nemaďarských národných hnutí a nespokojnosť širokých vrstiev predovšetkým

2 EVANS, Richard J.: *Altered Pasts. Counterfactuals in History*. Waltham, Massachusetts 2013, s. 15–83; PARKER, Geoffrey – TETLOCK, Philip E.: Counterfactual Thought Experiments. In: TETLOCK, Philip E. – LEBOW, Richard Ned – PARKER, Geoffrey (eds.): *Unmaking the West. “What-if?” Scenarios that Rewrite World History*. Ann Arbor 2006, s. 14–44; a PARKER, Geoffrey – TETLOCK, Philip E.: Counterfactual History. In: Tamže, s. 363–392; KAYE, Simon J.: Challenging Certainty: The Utility and History of Counterfactualism. In: *History and Theory*, 2010, roč. 49, č. 1, s. 38–57; BLACK, Jeremy: *What If? Counterfactualism and the Problem of History*. London 2008; TETLOCK, Philip E. – BELKIN, Aaron (eds.): *Counterfactual Thought Experiments in World Politics: Logical, Methodological, and Psychological Perspectives*. Princeton 1996, s. 3–38; BUNZL, Martin: Counterfactual History: A User’s Guide. In: *The American Historical Review*, 2004, roč. 109, č. 3, s. 845–858.

„národnostného“ (nemadžarského) obyvateľstva. Jedna argumentačná línia považuje za primárny dezintegračný faktor prvú menovanú doménu, teda strategické záujmy víťazných mocností, zatiaľ čo ďalšie dve roviny skôr ako komplementárne pôsobiace. Druhá argumentačná línia naopak vidí hlavné činitele vedúce k rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie a špeciálne Uhorska v represívnom charaktere politického režimu, nespokojnosti utlačených vrstiev národnostného obyvateľstva a činnosti ich národných politických reprezentácií. Svetový vojnový konflikt s jeho dôsledkami a strategické záujmy mocností Dohody chápe skôr ako katalyzátor, než primárny kauzátor.³

Účelom tohto experimentu je teda bližšie preskúmať relatívnu dezintegračnú váhu činiteľov uvedených na druhom a treťom mieste, ich otestovaním v alternatívnej hypotetickej realite, v ktorej neexistuje ako pôsobiaci faktor prvá svetová vojna a jej bezprostredné dôsledky. Časový horizont tejto alternatívnej vývojovej línie stanovujem na približne tri desaťročia, teda približne do polovice 40. rokov 20. storočia. Moje zamýšľanie sa bude pohybovať skôr na úrovni štrukturálnych podmienok, trendov a tendencií ako na rovine možného konania individuálnych aktérov.⁴

Pochopiteľne, vzhľadom na vymedzený rozsah článku bude musieť tento kontrafaktuálny experiment opomenúť určité roviny a tiež postulovať určité východiskové premisy ešte nad rámec „absencie prvej svetovej vojny“. Pri konštruovaní možných alternatívnych línií vývoja nebudem zohľadňovať širšie geopolitické súvislosti (kontinentálne a transkontinentálne). Rakúsko-uhorský ríšsky kontext zohľadním len do tej miery, že si ako prvú východiskovú premi-

3 Viac k tejto diskusii pozri: VÖRÖS, László: Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Reprezentácie udalostí rokov 1918 – 1920 v maďarskej a slovenskej historiografii. In: MICHELA, Miroslav – VÖRÖS, László et al.: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava 2013, s. 21–64.

4 Pri svojom uvažovaní som sa pridržiaval niekoľkých základných teoretických a metodologických východísk, pri stanovení ktorých som sa inšpiroval prácami citovanými v poznámke pod čiarou č. 2. Tieto by som zhrnul do nasledujúcich bodov: 1. Alternatívne výklady by mali byť realistické vzhľadom na existujúce faktory (štrukturálne politické, mocenské, hospodárske, kultúrne, sociálne, psychosociálne a psychologické); 2. Alternatívne výklady by mali brať do úvahy perspektívu a hodnotenie situácií dobovými kľúčovými aktérmi, resp. vychádzať z ich zámerov a plánov, ktoré prípadne formulovali vzhľadom na meniace sa okolnosti; 3. Pri konštruovaní alternatívnych línií vývoja by sa historik mal vyhýbať nekritickým a anachronickým retrospektívnym projekciám príčinných súvislostí, motívácií aktérov a pôsobiacich faktorov; 4. Historik by mal pri konštruovaní alternatívneho výkladu brať do úvahy sociálne, sociálno-psychologické a psychologické javy a determinanty, obzvlášť pokiaľ ide o sociálne skupinové javy; 5. Pri uvažovaní o alternatívnych líniách vývoja by historik mal vychádzať z analýzy reálnych analogických situácií, udalostí, sociálnych javov – tak v synchronickej, ako diachronickej perspektíve.

su bez hlbšieho zdôvodňovania stanovím úmrtie Františka Jozefa I. prirodzenou smrťou ešte pred uplynutím druhého desaťročia 20. storočia a korunováciu Františka Ferdinanda d'Este. Zmena na tróne by mala vplyv na dualistické štátoprávne usporiadanie z roku 1867. Došlo by k nejakej forme federalizácie ríše podľa základných princípov predošlého dualistického usporiadania, teda so zachovanou ríšskou zahraničnou politikou a armádou. Uhorské kráľovstvo by si však aj naďalej zachovalo územnú integritu a rozsiahlu vnútropolitickú autonómiu. Federatívnymi celkami s podobným statusom by sa stali České kráľovstvo, Chorvátsko-slavónske kráľovstvo a pár ďalších celkov vytvorených z predošlých provincií. Teda prvou axiomaticky stanovenou premisou je kontinúálna existencia Uhorského kráľovstva ako integrálnej územnej a politickej jednotky v rámci širšej ríšskej štruktúry. Druhou premisou je absencia vážnejšieho nadregionálneho vojnového konfliktu alebo inej vo svojich účinkoch drastickej tiahlej krízovej situácie počas troch desaťročí po roku 1914.

V ďalšom texte najprv predstavím reálny stav týkajúci sa uhorského politického režimu a niektorých jeho štrukturálnych charakteristík. Hoci väčšiu pozornosť budem venovať slovenskému politickému nacionalistickému hnutiu, zámerom je predstaviť ho ako jedno z viacerých podobných menšinových emancipačných nacionalistických hnutí. Z hľadiska tých parametrov, ktoré ma v tomto článku zaujímajú, si boli slovenské, rumunské, srbské, nemecké a rúnske hnutia podobné, rozdiely boli skôr kvantitatívneho ako kvalitatívneho charakteru. Inými slovami, predstavím reálny stav vecí v roku 1914, vrátane vtedy aktuálnych trendov a tendencií, na ktorý potom nadviažem kontrafaktuálnym konštruovaním možných alternatívnych línií vývoja.

Politické a systémové štruktúry do roku 1914

Historiografické hodnotenie politického systému v Uhorsku v období dualizmu zdôrazňuje dva základné motívy, ktoré počas celého obdobia mali formatívny dopad na politické usporiadanie a štruktúru, politický diskurz, ako aj politickú prax: tzv. štátoprávnu otázku a národnostnú otázku. Tieto dva tematické a fenomenálne okruhy vo významnej miere určovali smerovanie a dynamiku politického života v Uhorsku.⁵

5 Pozri napr. HOENSCH, Jörg K.: *A History of Modern Hungary 1867–1994*. Second Edition. London – New York 1996, s. 20–84; KONTLER, László: *A history of Hungary*. Budapest 2009, s. 279–318; GALÁNTAI, József: *A Habsburg-Monarchia alkonya. Osztrák-Magyar Dualizmus 1867–1918*. Budapest 1985.

„Štátová otázka“ sa týkala rozsahu suverenity uhorského štátu a jeho vzťahu s druhým kompozitným celkom rakúsko-uhorskej monarchie. Na druhom mieste menovaná otázka sa zase týkala realizácie tzv. uhorskej štátnej idey („magyar állameszme“), t. j. teórie a politickej doktríny, podľa ktorej sa Uhorské kráľovstvo na základe historického práva, ale aj z hľadiska aktuálnej geopolitickej nutnosti, ak si má zachovať územnú integritu a prosperovať, musí transformovať na maďarsko-jazyčný „jednonárodný“ štát.⁶ Pokiaľ ide o „štátovú otázku“, hlavná línia konfliktu sa ťahala medzi etablovanými parlamentnými stranami (a frakciami), ktoré sa už v dobovom maďarsko-jazyčnom diskurze označovali ako tzv. 67-čkári a 48-čkári.⁷ „Uhorská štátna idea“ predstavovala pre obe tieto skupiny jednotiacu ideológiu. Slobodomyselná strana (Szabadelvű Párt), ktorá v období medzi rokmi 1875 až 1905 disponovala parlamentnou väčšinou a vládla počas ôsmich cyklov, a čiastočne aj strany tzv. umiernennej opozície jediný reálny spôsob realizácie projektu jednonárodného maďarského Uhorska videli v rámci poskytovaných dualistickým usporiadaním, keďže toto malo poskytovať Uhorskému kráľovstvu záruku ochrany územnej integrity a zároveň suverenity vo vnútroštátnych záležitostiach. Naopak, strany „radikálnej“ opozície presadzovali úplné politické aj hospodárske osamostatnenie sa Uhorského štátu s osobou panovníka ako jedinou väzbou na ostatné celky habsburského mocnárstva. Pokiaľ ide o národnostnú otázku, hlavná línia konfliktu sa ťahala medzi etablovanými „maďarskými“ parlamentnými stranami⁸ a nemaďarskými nacionalistickými hnutiami a ich národnými stranami. Podľa tejto historiografickej koncepcie, uvedené ideologické deliace čiary určovali základné otázky politického života a podmieňovali dynamiku politického a sociálneho diania v štáte počas celého obdobia trvania dualizmu.

Približne do polovice 90. rokov 19. storočia bola táto dynamika určovaná primárne konfliktom medzi vládnu stranou a stranami parlamentnej opozície, od prelomu storočí sa určujúcim stal konflikt medzi vládnu mocou a politickými (sociálnymi) emancipačnými hnutiami – socialistickým robotníckym a agrárnym hnutím, politickým katolíckym hnutím a nemaďarskými naciona-

6 GYURGYÁK, János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest 2007, s. 54–90; SZARKA, László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika / Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku*. Budapest 1999, s. 164–172.

7 Podľa dvoch štátových historických udalostí: Rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867 a prijatia tzv. marcových zákonov v roku 1848.

8 Etnokategorické označenie „maďarské“ strany zámerne uvádzam v úvodzovkách, aby som upozornil na fakt, že medzi členmi, sympatizantmi a voličmi týchto strán boli vo významných počtoch zastúpení aj muži s iným než maďarským etnickým (jazykovo-kultúrnym) pôvodom, resp. pozadím.

listickými hnutiami a ich národnými stranami. Bezprostrednou príčinou a predmetom tejto konfliktnej dynamiky boli procesy v oblasti štátnej jazykovej a kultúrnej asimilačnej a homogenizačnej politiky, ktoré sa strešne zvyknú označovať termínom „maďarizácia“.

Politický režim v dualistickom Uhorsku je možné charakterizovať ako konštitučnú monarchiu s obmedzeným parlamentným systémom s výraznými oligarchickými prvkami, v ktorej predstavovala vládnu moc jedna dominantná politická strana, ktorú nebolo možné existujúcimi mechanizmami reprodukcie politickej moci vystriedať.⁹ V tomto politickom systéme nefungovalo periodické striedanie politických strán pri vládnej moci. V tridsaťročnom období medzi rokmi 1875 – 1905 vlády zostavovala Slobodomyselná strana.¹⁰ V roku 1905 v dôsledku vnútornej krízy zanikla a bola na jeden parlamentný cyklus (1906 – 1910) vystriedaná koalíciou dovtedy opozičných strán, v roku 1910 sa však významná časť jej štruktúr reinkarovala v podobe Národnej strany práce (Nemzeti Munkapárt) a po víťazných voľbách v tom istom roku zotrvala pri moci až do októbra 1918. Politický systém, ktorý vytvorila Slobodomyselná strana v 70. a 80. rokoch a zabezpečil jej a jej nástupníckej strane zotrvanie pri moci počas tridsiatich ôsmich rokov a ostatné parlamentné strany relegoval (s jednou, z hľadiska funkčnosti systému, relatívne nesignifikantnou výnimkou) do pozície „večnej“ opozície, spočíval na troch kľúčových elementoch: politickej kontrole nad rozhodujúcou časťou štátnej a župnej správy, nastavení volebného systému a inštitúcii virilizmu.

Do roku 1910 sa v Uhorsku konali voľby na základe zákona z roku 1874 (zákonný článok XXXIII), ktorý volebné právo viazal na majetkový/daňový, resp. vzdelanostný cenzus a určoval verejný akt voľby. Volebným právom disponovalo počas celého obdobia dualizmu (v závislosti od volebného roku) približne 950 tisíc až 1,1 milióna mužov (asi 20-25 % dospelej mužskej populácie) a vďaka verejnému hlasovaniu politickí aktéri mali veľmi detailný prehľad o voľčských preferenciách v jednotlivých volebných obvodoch, čo umožňovalo ciele a sústredené uplatňovanie korupčných nástrojov pri ovplyvňovaní voličov.¹¹ Kľúčovými aktérmi pri manipuláciách volieb v prospech kandidátov

9 Pre všeobecný prehľad pozri GERŐ, András: *The Hungarian Parliament (1867–1918). A Mirage of Power*. Boulder, Colorado – New York 1997.

10 V slovenskej a českej historickej literatúre sa používa aj alternatívny preklad jej názvu: Liberálna, resp. Liberální strana. K dejinám strany pozri PÖLÖSKEI, Ferenc: *A szabadelvű párt fényei és árnyai (1875–1906)*. Budapest 2010.

11 Korupčné praktiky – zneužitie úradnej právomoci, najrozmanitejšie formy podplácania a kupovania hlasov, budovanie a zneužívanie klientelistických sietí a ďalšie formy protiprávneho konania vrátane zastrašovania, vydierania, fyzického násillia a poškodzovania majetku – sa uplatňovali prakticky počas všetkých štádií príprav a realizácie volieb, počnúc súpisom

vládnej strany boli župní úradníci poverení realizáciou volieb. Zároveň korupčné praktiky formatívne vplývali aj na politickú kultúru v širšom slova zmysle, vrátane správania sa samotných voličov. Hostenie, opíjanie, finančné motivovanie (podplácanie) sa stali „normálnou“ a očakávanou, významnou časťou voličov vyžadovanou súčasťou volebnej kampane a volebného aktu.

Nevyhnutným dôsledkom bolo, že korupčného a iného protizákonného konania sa dopúšťali prakticky všetci politickí účastníci volieb vrátane nemaďarských národných strán. Systematizácia a „normalizácia“ korupčnej praxe pri voľbách však jednoznačne zvýhodňovala vládnu stranu, ktorá disponovala disproporčne väčšími zdrojmi a kontrolou nad úradníckym aparátom.

Inštitúcia virilizmu stanovovala obsadzovanie 50 % pozícií v zastupiteľských orgánoch žúp a miest najväčšími platcami daní. Tento prvok zabezpečoval nadreprezentovanosť majetných vrstiev v systéme správy a významne prispieval k systémovému prepojeniu ekonomických elít a vládnej moci aj v podobe záujmových a klientelistických sietí. Tento systém už len vďaka uvedeným parametrom nadmieru zvýhodňoval Slobodomyselnú stranu a zabezpečoval veľmi robustný a spoľahlivý mechanizmus reprodukcie jej politickej moci.

Explicitne formulovanou doktrínou uhorských vlád približne od druhej polovice 70. rokov 19. storočia bola snaha o vylúčenie nemaďarských národných strán (v dobovom diskurze označované ako „národnostné strany“) z politickej reprezentácie a zákonodarného procesu, t. j. zamedzenie získania mandátu v uhorskom parlamente, v župných samosprávnych výboroch a orgánoch správy. Keďže tieto odmietali „uhorskú štátnu ideu“, boli vnímané ako „protinárodné“ a dezintegračné. Cieľom bola čo najväčšia možná periferizácia a izolácia týchto strán a hnutí, čo sa vládnej moci darilo dosahovať pomocou rôznych mäkkých aj tvrdých opatrení. Predovšetkým prostredníctvom delegitimizácie propagandy, konzekventným upieraním statusu legitímnej politickej sily, a teda odmietaním akejkoľvek formy komunikácie či spolupráce, korupčnými praktikami vo volebnom procese, zneužívaním úradného aparátu na zvýšený dozor a šikanovanie, súdnymi procesmi proti novinám a členom hnutí a pod.

zoznamov oprávnených voličov, cez predvolebnú kampaň až po samotný volebný akt. Bližšie pozri CIEGER, András: Volby a korupcia v dualistickom Uhorsku (1867 – 1918). In: ŠOLTÉS, Peter – VÖRÖS, László a kol.: *Korupcia*. Bratislava 2015, s. 134–176; VÖRÖS, László: Politická korupcia a parlamentné voľby v Uhorsku v období dualizmu. In: *Politická korupcia na území Slovenska a Čiech v 19. a 20. storočí*. Bratislava 2020, s. 83–125; GERŐ, András: *Az elsöprő kisebbség. Népképviselőt a monarchia Magyarországnán*. (Második kiadás). Budapest 2017.

Rovnaký princíp a postup – teda systémový dozor, diskriminácia a delegitimizácia – bol uplatňovaný aj voči ďalším sociálnym a politickým hnutiam, ktoré štátna moc vnímala ako hrozbu pre existujúce usporiadanie. Predovšetkým proti socialistickému robotníckemu a agrárnemu hnutiu, ako aj politickému katolíckemu hnutiu, ktoré sa v roku 1895 ustanovilo v podobe Katolíckej ľudovej strany (Katholikus Néppárt).

Jednotlivé nemaďarské národné strany – Rumunská národná strana, Slovenská národná strana a Srbská národná radikálna strana – na protest koncom 70. a začiatkom 80. rokov 19. storočia vyhlásili tzv. politickú pasivitu (t. j. neúčast' na parlamentných voľbách),¹² v ktorej zotrvali až do konca storočia, čo bolo z pohľadu vládnej moci želanou konzekvenciou jej represívnych politik.

Tieto strany v tomto období pôsobili ako viac menej úzko regionálne ukotvené a minimálne inštitucionalizované zoskupenia mužov s limitovaným finančnými prostriedkami, čo nepochybne bol faktor, ktorý prispel k rozhodnutiu nezúčastňovať sa čoraz viac korupčnejších, a teda nákladnejších volieb. Zároveň tieto politické hnutia, resp. strany boli značne heterogénne s viacerými deliacimi líniami (ideologickými, generačnými, regionálnymi). Napríklad aktívni (aktivistickí) členovia Slovenskej národnej strany (ďalej SNS) sa okrem konfesijných rozdielov (katolíci/evanjelici) odlišovali aj v politickom ideologickom smerovaní, v koncepciách národnej existencie Slovákov, národného jazyka a kultúry, ako aj v predstavách o efektívnych formách politickej činnosti.

Popri tradičných „memorandistoch“ (martinské centrum a jeho prívrženci) dve významné skupiny tvoril tzv. klerikálny/katolícky prúd (jadro neskoršej Slovenskej ľudovej strany) a rôzne varianty česko-slovensky/čechoslovakisticky orientovaných aktivistov (tzv. hlasisti a prúdisti). S výnimkou katolíckeho klerikálneho prúdu ešte aj v rámci týchto skupín existovala určitá heterogenita pokiaľ išlo o politické ideologické smerovanie (konzervatívne, liberálne, resp. „pokrokárske“, socialistické, agrárne) a konfesijnú príslušnosť. Takisto existovali rozdiely v prístupe k politickému aktivizmu a agitačnej činnosti medzi populáciou, resp. v strategických koncepciách politickej činnosti a súvisiacich dominantných orientáciách buď na krajinské centrum moci (uhorský parlament, vláda) a regionálne správne orgány (župné zastupiteľstvá), alebo na exteriórne centrá moci a vplyvu (české politické strany, tzv. belvederský kruh následníka trónu Františka Ferdinanda, emigrantské organizácie v Spojených štátoch amerických).

12 PODRIMAVSKÝ, Milan: *Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava 1983; MILLER, Nicholas J.: *Between Nation and State. Serbian Politics in Croatia Before the First World War*. Pittsburgh 1997; POPOVICI, Vlad: *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary (1861–1918)*. Cluj-Napoca 2012.

Po prelome storočí, krátko pred voľbami v roku 1901, sa SNS formálne reorganizovala a zriadila ako stála politická strana s rozhodovacími a výkonnými orgánmi (tzv. Ústredný výbor a Výkonný výbor SNS).¹³ Napriek tomu, koexistencia vyššie spomenutých ideologických, generačných a regionálnych prúdov bola charakterizovaná popri spolupráci aj vzrastajúcou dynamikou súperenia a konfliktu, ktorá sa po roku 1910 začala prejavovať aj snahami o inštitucionálnu diverzifikáciu. V roku 1913 sa odčlenilo tzv. katolícke krídlo a formálne sa ustanovilo ako Slovenská ľudová strana (SLS) pod vedením Andreja Hlinku.¹⁴ „Martinské centrum“ postupne strácalo pozície a v rámci ústredného výboru strany sa stali dominantnými predstavitelia česko-slovenského prúdu, čiastočne v dôsledku prirodzenej generačnej obmeny a zároveň v dôsledku väčšej akumulácie politického kapitálu vyplývajúcej predovšetkým z kontaktov s českým politickým prostredím.

Potrebné je ešte spomenúť slovenské socialistické robotnícke hnutie, ktoré síce formálne nebolo reprezentované v organizačnej štruktúre SNS, krátko pred vypuknutím svetovej vojny ho členovia ústredného výboru strany uznali za legitímnu „slovenskú národnú“ silu. Hoci svojimi aktivitami sa slovenskí socialisti regionálne obmedzovali predovšetkým na Prešporskú (Bratislavskú), čiastočne Nitriansku župu a továrenské mestá v Liptovskej a Turčianskej župe a s krátkou výnimkou asi deväťmesačného obdobia v rokoch 1905 – 1906 tvorili súčasť Sociálnodemokratickej strany Uhorska, tendencia definitívnej secesie z celokrajinskej strany a ustanovenia sa ako samostatnej strany na etnickom základe bola v roku 1914 jednoznačná. Potvrďuje to aj účasť lídra socialistov Emanuela Lehockého na pokuse o založenie Slovenskej národnej rady.

Na jar 1914 viacerí členovia česko-slovenského prúdu iniciovali uznesenie ústredného výboru SNS, ktorým sa „konzervatívne, klerikálne, pokrokovovo-radi-

13 Výkonný výbor tvorilo asi desať až dvanásť mužov, spomedzi ktorých boli stabilnými členmi siedmi „Martinčania“ – Pavel Mudroň (zároveň predseda strany), Matúš Dula (zároveň podpredseda strany, od roku 1914 predseda), Ambro Pietor, Jozef Škultéty, Svetozár Hurban Vajanský, Andrej Halaša a Gustáv Izák – ktorých už aj súčasníci označovali ako „konzervatívne“ alebo „martinské centrum“ strany. Ústredný výbor mal do roku 1913 premenlivo 44 až 115 členov. Od roku 1907 sa strana pokúšala formalizovať aj radové členstvo strany zavedením členských preukazov a poplatkov. Podľa posledných známych údajov z augusta 1913 SNS mala 618 registrovaných členov a evidovala svojich stálych „dôverníkov“ (t. j. aktívnych regionálnych reprezentantov) vo volebných obvodoch na území deviatich žúp rozprestierajúcich sa na západných a stredných oblastiach slovenského etnického územia. Títo dôverníci boli zároveň členmi ústredného výboru, a túto približne stovku mužov možno aj považovať za politicky aktívnych členov SNS. Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Slovenská národná strana, 1896 – 1922 (ďalej SNS), k. 1, Kniha zápisníc, 1896 – 1914.

14 LORMAN, Thomas: *The Making of the Slovak People's Party. Religion, Nationalism and the Culture War in Early 20th-Century Europe*. London 2019.

kálne a sociálne“ smery „slovenskej politiky“ zvolávali na poradu, aby si „utvorili jedno najvyššie forum, dľa vzoru českej národnej rady alebo rumunského komitétu“.¹⁵ K stretnutiu došlo 25. – 26. mája 1914 v Budapešti. Hoci na stretnutie odmietli prísť predstavitelia SLS a rokovania skončili len vydaním deklarácie o potrebe založenia Slovenskej národnej rady,¹⁶ z hľadiska inštitucionalizácie slovenského nacionalistického politického hnutia išlo o dôležitý míľnik, ktorý je potrebné pri kontrafaktuálnom konštruovaní brať do úvahy.

Napriek vnútorným pnutiam medzi „Martinčanmi“ a „čechoslovakistami“, SNS v roku 1914 stále predstavovala najlepšie organizovanú slovenskú politickú štruktúru s finančnými prostriedkami umožňujúcimi podporu aktivistickej a agitačnej činnosti. Podobne ako rumunské a srbské hnutia, resp. národné strany aj členovia SNS zakladali, resp. podporovali zakladanie finančných inštitúcií a spotrebných družstiev a spolkov, ktoré plnili dvojité účel. Jednak predstavovali zdroj financií a jednak slúžili ako agitačná (a politizačná) platforma v mestách aj v rurálnom prostredí. Ďalším dôležitým faktorom bola určitá – hoci ani systematická, ani pravidelná – finančná a materiálna podpora všetkých spomenutých nemaďarských hnutí zo zahraničných zdrojov (v prípade rumunského a srbského hnutia zo strany vlád, ako aj nevládných organizácií v Rumunskom a Srbskom kráľovstve, v prípade slovenského hnutia predovšetkým od spolku Česko-slovanská jednota a emigrantských skupín v USA). Síce finančné zdroje ani jedného z hnutí nemožno z hľadiska objemov porovnávať s kapitálom, ktorým disponovali etablované parlamentné strany (a predovšetkým vládna strana), boli dostatočné na to, aby dokázali podporovať účasť desiatok svojich členov na parlamentných voľbách. Počas štyroch volieb v rokoch 1901, 1905, 1906 a 1910 s programom SNS alebo jeho variantom kandidovalo 32 mužov (viacerí opakovane, celkovo 53 kandidácií), v 20 volebných obvodoch na území deviatich žúp (vrátane dvoch náhradných volieb v roku 1907 a 1908). Úspešných bolo 12 členov SNS v 18 prípadoch. Najviac slovenských národnárskych poslancov, celkovo sedem, bolo úspešných vo voľbách v roku 1906.

Počas tohto cyklu (1906 – 1910) sedelo v uhorskom sneme najviac zástupcov troch nemaďarských národných strán, spolu 25 poslancov. V ostatných troch voľbách pred rokom 1914 (t. j. v rokoch 1901, 1905 a 1910) získali nema-

15 DULA, Matúš: Naše vzkriesenie. In: *Národné noviny*, 11. 4. 1914, s. 5.

16 „Slovenská národná rada, ktorá bude pozostávať z ôsmich členov a predsedu Slovenskej národnej strany. [...] Národná rada bude zastupovať na vonok jednotnú vôľu slovenského národa a v jeho vnútri má udržiavať vo veciach spoločných poriadok a svornosť.“ SNA, f. Matúš Dula, k. 9, sign. 206, Zápisnica z porady členov Slovenskej národnej strany a sociálnodemokratickej strany v Budapešti z 26. 5. 1914.

ďarské národné strany úhrnne len po 10 alebo menej mandátov.¹⁷ Tento výkyv bol spôsobený v prvom rade zánikom Slobodomyselnej strany krátko pred voľbami, následkom čoho sa v mnohých, hlavne periférnych volebných obvodoch uvoľnil politický priestor, čo poskytlo kandidátom s programami nemaďarských národných strán vyššie šance na úspech. Hoci na jednej strane, jedna či dve desiatky nemaďarských národníarskych poslancov z celkového počtu 413 poslancov dolnej komory uhorského snemu, predstavovali relatívne zanedbateľný počet, na druhej strane, vládna moc už po roku 1901 nebola schopná obnoviť stav z 80. a 90. rokov 19. storočia, keď nemaďarskí národníarski poslanci absentovali úplne.

Výsledky volieb v roku 1906 sú zároveň asi aj najlepším približným indikátorom reálneho mobilizačného dosahu nemaďarských národných strán v existujúcich mocenských konšteláciách a volebnom systéme. V 19 volebných obvodoch, v ktorých kandidovali muži so slovenským národným programom, na nich spolu hlasovalo približne 15 000 voličov. V severozápadných, severných a severovýchodných župách Uhorského kráľovstva bolo približne 50 volebných obvodov, v ktorých – na základe korelácie s dátami z dobových sčítaní obyvateľstva – nadpolovičná väčšina voličov deklarovala ako svoj „primárny“ či „materinský“ jazyk slovenčinu. V týchto obvodoch 70 až 80 % mandátov získavala vládna Slobodomyselná strana.¹⁸ V rámci týchto podmienok bolo možné dosiahnuť väčší volebný úspech buď len násobne vyšším investovaním finančných prostriedkov a materiálным a personálnym nasadením, alebo zabezpečením si benevolentnejšieho prístupu vládnej moci, resp. správneho aparátu, či už na základe nejakej podoby dohody a spolupráce, alebo nejakej formy nátlaku a donútenia.

Členovia nemaďarských nacionalistických hnutí a strán napriek svojim obmedzeným možnostiam a statusu perzekvovanej a delegitimizovanej periférnej

17 BOROS, Zsuzsanna – SZABÓ, Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. 2. bővített és átdolgozott kiadás. Budapest 2008, s. 156.

18 Podľa analýz Józsefa Papa bolo v roku 1880 celkovo 51 volebných obvodov, v ktorých jazykovo dominantne slovenské obyvateľstvo tvorilo nadpolovičnú väčšinu (za názvom župy je uvedený percentuálny pomer slovenského obyvateľstva: Tekovská 55,4 %, Spišská 55,7 %, Šarišská 68,7 %, Nitrianska 71,2 %, Turčianska 74 %, Liptovská 90,4 %, Zvolenská 90,4 %, Trenčianska 91 %, Oravská 93 %). V týchto volebných obvodoch vo voľbách v rokoch 1887 až 1901 Slobodomyselná strana získala 71 až 86 % mandátov. Uvedené čísla a pomery sa významne nemenili ani po prelome storočí. PAP, József: A Szlovákok által lakott választókerületek képviselőválasztásainak statisztikai vizsgálata 1887–1901. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series*, Tom. XXXVI. Sectio Historiae. Eger 2009, s. 147–162; PAP, József: Az 1887 és 1905 közötti országgyűlési választások eredményeinek statisztikai vizsgálata. In: *Közép-Európai Közlemények: Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata*, 2009, roč. 2, č. 2, s. 41–49.

strany disponovali funkčným porozumením politického systému a praxe a po prelome storočí sa dokázali relatívne efektívne zapojiť do politickej súťaže. Hoci mali obmedzené zdroje a relatívne úzku sociálnu bázu, čelili systematickému znevýhodňovaniu zo strany vládnej moci a správnych orgánov, vo vybraných regiónoch disponovali sociálnym a politickým kapitálom, vďaka ktorému dokázali nadväzovať, aj keď z významne asymetrickej pozície, pragmatické kontakty s predstaviteľmi vládnej strany. K tomuto bodu sa však ešte vrátim neskôr.

V prípade všetkých spomenutých nemaďarských nacionalistických hnutí, resp. národných strán je ešte dôležité zdôrazniť, že v rámci svojich oficiálnych programov a svojho hlavno-prúdového diskurzu v tomto období konzekventne deklarovali akceptáciu územnej integrity Uhorského kráľovstva. Rôzne koncepcie požadujúce nejakú formu dezintegrácie alebo radikálnu zmenu štátoprávneho usporiadania kráľovstva a/alebo ríše mali dokonca vo vnútri týchto hnutí skôr status disidentských iniciatív, ktoré sa v komunikácii smerom k cieľovým skupinám takmer vôbec neobjavovali. Inými slovami, v imaginácii, teda pojmovom svete významnej väčšiny bežného „národnostného“ obyvateľstva tak v rurálnom ako urbánnom prostredí, pred rokom 1914 zrejme absentovali pojmové rámce, na základe ktorých by za „normálnych“ (v zmysle nie krízových) okolností bolo možné obyvateľstvo politicky mobilizovať v prospech idey odtrhnutia územia od Uhorského kráľovstva.

Politické a sociálne trendy a tendencie do roku 1914

Dôležitou charakteristickou črtou vládnej asimilačnej politiky, resp. politickej praxe boli protichodné tendencie, ktoré vyplývali jednak z charakteru politického systému, štátnej nacionalistickej ideologickej doktríny a jeho nedôslednej (prinajmenšom z hľadiska očakávaných efektov) implementácie. Staršia historiografia prezentovala relatívne plochý obraz „maďarizácie“, ktorú vnímala ako lineárny progresívny proces „odnárodňovania“, teda takmer až mechanického pozbavenia nemaďarskej populácie jej „pôvodnej“ národnosti a jej nahradenie „maďarskou“. Novšie výskumy ponúkajú podstatne nuansovanejší obraz o formách a efektoch „maďarizácie“ a podôb „pomadařenia sa“.¹⁹ Predovšetkým koncepty „národnosti“, „národa“, „národnostnej“ a „národnej“ identity, ako boli používané v starších prácach, sa ukázali byť príliš zjednodušujúce a zaťažé-

19 BEREZ, Ágoston: *The Politics of Early Language Teaching: Hungarian in the Primary Schools of the Late Dual Monarchy*. Budapest 2013; BEREZ, Ágoston: *Empty Signs, Historical Imaginaries: The Entangled Nationalization of Names and Naming in a Late Habsburg Borderland*. New York – Oxford 2020.

né esencialistickými prekonceptami. V tomto článku sa z rozsahových dôvodov nemôžem venovať dekonštrukcii týchto pojmov a kritickému rozboru dopadu asimilačných politík na úrovni osobných identifikácií a subjektívneho prežívania jednotlivcov v rôznych sociálnych prostrediach a kontextoch. Uvediem len niekoľko základných orientačných údajov týkajúcich nárastu znalosti maďarského jazyka a stagnácie, resp. relatívneho úbytku obyvateľov s deklarovaným primárnym jazykom iným než maďarčina.

V severozápadných, severných a severovýchodných župách Uhorska obývaných slovenským obyvateľstvom (podľa deklarovaného „prvého jazyka“) podľa dát zo sčítaní obyvateľstva medzi rokmi 1880 a 1910 v urbánnom prostredí narástol podiel obyvateľov s deklarovaným primárnym jazykom maďarským o 12 %, zatiaľ čo počet občanov so slovenčinou alebo nemčinou ako prvým jazykom klesol o štyri, resp. päť percent (pri zohľadnení 22 % nárastu celkového počtu obyvateľstva v mestách).²⁰ K najmarkantnejšiemu ústupu (primárne) slovensko-jazyčného obyvateľstva nie prekvapujúco dochádzalo na jazykovej hranici. V rurálnom prostredí boli tieto trendy menej výrazné. Uvedené dáta boli v dobovom diskurze, ako aj neskôr historikmi predstavované ako „národnostné“ štatistiky a interpretované cez prizmu esencialistickej koncepcie národnej (národnostnej) či etnickej príslušnosti. Čo však z uvedených dát možno usudzovať bez hlbších analýz je „len“ progresívny nárast počtu obyvateľov, ktorí boli schopní komunikovať v štátnom jazyku, teda v maďarčine (pri zohľadnení rôznorodosti úrovni jazykovej kompetencie) a existenciu fenoménu funkčnej dvoj- či viacjazyčnosti.

Pre potreby tohto kontrafaktuálneho experimentu je zaujímavejšie pozrieť sa na vo svojich efektoch protichodné tendencie v štátnych asimilačných politikách. Maďarizačné opatrenia sa najviac dotýkali jazykovej politiky a praxe vo verejnej správe, súdnictve a školstve. V priebehu 70. a 80. rokov sa napriek pozitívnym ustanoveniam tzv. národnostného zákona z roku 1868 (zákonný článok XLIV/1868) postupne vylučovali z úradnej praxe štátnych inštitúcií – ako napr. súdy, daňový úrad a pod. – nemaďarské jazyky aj na úrovni občianskych podaní. Podobný trend sa snažili uplatňovať aj orgány župnej a miestnej správy v jazykovo zmiešaných oblastiach, avšak s omnoho menším úspechom v oblastiach s výraznou väčšinou jazykovo nemaďarského obyvateľstva, kde sa v urči-

20 BÓNA, László: *Asszimilációs folyamatok a dualizmus kori felföldi városokban. Politika, társadalom és modernizáció Besztercebányán, Késmárkon és Losoncon*. Budapest 2023, s. 18–19; SZARKA, László: *Magyarosodás és magyarosítás a felső-magyarországi szlovák régióban a kiegyezés korában*. In: SOMOGYI, Éva (ed.): *Polgárosodás Közép-Európában*. Budapest 1991, s. 35–46.

tej miere z praktických dôvodov zachovala dvoj- prípadne trojjazyčná prax (napr. maďarsko-slovensko-nemecká) čiastočne aj v písanej komunikácii.

Obdobný trend prevládala aj v štátnom školstve, kde sa dvoj- a trojjazyčné vzdelávanie postupne, obzvlášť v školách na strednom stupni, nahrádzalo vzdelávaním dominantne v maďarskom jazyku. Podobne však ako v prípade miestneho úradného styku, aj v štátnych školách nižšieho stupňa a ešte viac v konfesionálnych (cirkevných) školách, v praxi používanie menšinových jazykov v oblastiach s výraznejšou väčšinou nemaďarskojazyčného obyvateľstva naďalej pretrvávalo.

Okrem nedôsledností v implementácii asimilačných politík – čiastočne alebo dokonca vo veľkej miere vyplývajúcich z nedostatku finančných, materiálnych a ľudských zdrojov štátu – ďalším dôležitým javom, ktorému je potrebné na tomto mieste venovať pozornosť, sú zmeny vo vzťahoch štátnych mocenských elít s nemaďarskými nacionalistickými hnutiami, resp. ich národnými stranami. V dôsledku nových politických reálií, ktoré vyplynuli z reaktivácie a novej vlny aktivizmu nemaďarských nacionalistických hnutí obzvlášť medzi rurálnym obyvateľstvom, predstavitelia vládnej strany po prelome storočí začali pozvoľne prehodnocovať a uvoľňovať dovtedy striktnie uplatňovanú doktrínu politickej periferizácie a nekooperácie s nemaďarskými národnými stranami.

Pred voľbami v roku 1901 niektorí kandidáti vládnej Slobodomyselnej strany nadväzovali kontakty so slovenskými aktivistami a za rôzne protihodnoty symbolickej aj materiálnej povahy si pre seba zabezpečovali podporu voličov a sympatizantov slovenského hnutia. K podobným „diskrétnym“ pragmatickým spoluprácam dochádzalo počas ďalších volieb v rokoch 1905 a 1906 aj v „srbských“ a „rumunských“ volebných obvodoch na juhu a juhovýchode krajiny. Išlo o prvé náznaky politického pragmatizmu predstaviteľov vládnej strany, ktorý sa neskôr rozvinul do podstatne väčších rozmerov, ako ukážem nižšie.

Paralelne však dochádzalo aj k intenzifikácii dozorných a represívnych opatrení. Obzvlášť počas koalícieho vládneho intermezza v rokoch 1906 až 1910 prechodne rapídne vzrástol počet politických a tlačových procesov s členmi „národnostných“ hnutí, autormi článkov a redaktormi novín. Zintenzívnilo sa odvolávanie a prekladanie „panslávskych buričských“ katolíckych kňazov na fary, kde nemali mať možnosť vykonávať „národnostnú agitáciu“. Takisto sa vo voľbách v rokoch 1905 a 1906 napriek vyššie spomenutým neoficiálnym kooperáciám dramaticky vystupňovali aj korupčné a iné nezákonné zásahy proti kandidátom nemaďarských národných strán. Vláda tiež realizovala rôzne „sanačné“ akcie, okrem iných tzv. americkú akciu, v rámci ktorej vysielala medzi slovenské a rusínske emigrantské komunity v USA politicky spoľahlivých (uhorských) vlasteneckých kňazov ako protiváhu „panslavistickým“ kňazom,

ktorí tam pôsobili ako aktivisti jedného alebo druhého nacionalistického hnutia.

Na druhej strane, len rok po prijatí Apponyiho maďarizačných školských zákonov, ministerstvo vnútra vydalo nariadenie, podľa ktorého sa v oblastiach s dominantne nemaďarskojazyčným obyvateľstvom mali voliť, resp. prijímať do služby len úradníci so znalosťou jazyka miestnych „národností“. Už pôsobiaci úradníci neznalí miestneho jazyka si ho mali osvojiť do troch rokov. Týmto sa nielen legitimizovala existujúca prax vo viacerých dominantne nemaďarských oblastiach, ale vytváral sa základný inštitucionálny predpoklad – hoci aj v podobe nezamýšľanej konzekvencie – viacjazyčnej verejnej správy, ktorá by vo svojich dopadoch oslabovala účinnosť predchádzajúcich „maďarizačných“ opatrení.

Podobný trend relativizácie a prehodnocovania sa objavil aj v oblasti jazykovej politiky. Od roku 1906 vláda finančne podporovala vydávanie vlasteneckých regionálnych týždenníkov v slovenskom jazyku, resp. v dialekte šarištiny, čo na jednej strane vytvorilo voči národníarskym novinám konkurenčnú diskurzívnu platformu prezentujúcu štátnu nacionalistickú doktrínu v slovenskom jazyku (resp. jeho variantoch), na druhej strane, z hľadiska jazykových maďarizačných politík išlo o kontradiktórne opatrenie. Do tejto kategórie spadá aj prípad štátnej podpory jazykovedného skúmania slovenských dialektov v Uhorsku a úpravy kodifikácie spisovnej slovenčiny.

V rokoch 1903 až 1906 štyria po sebe nasledujúci predsedovia vlád na tento účel poskytli z rozpočtu svojho ministerstva 16 000 korún podpory slovenskému jazykovedcovi Samuelovi Czambelovi.²¹ Czambel bol vysokopostaveným ministerským úradníkom zodpovedným za prekladanie uhorského zákonníka do slovenčiny a vyhotovovanie rešerší z českej, slovenskej a poľskej politickej tlače pre ministrov uhorskej vlády. Zároveň bol vášnivým odporcom česko-slovenského (čechoslovakistického) hnutia a ideí česko-slovenskej vzájomnosti (alebo národnej jednoty), ktoré považoval za asimilačný projekt českej politiky. Z pozície rešpektovaného jazykovedca a „spoľahlivého vlasteneckého úradníka“ presadzoval koncepciu existencie Slovákov v Uhorsku v symbióze s maďarským jazykovým a kultúrnym svetom a „maďarizáciu“ či „pomadžarčenie“ Slovákov chápal ako proces, ktorého výsledkom bude skôr dosiahnutie bilingvizmu než potlačenie jedného jazyka a jeho nahradenie druhým. Len o niekoľko rokov neskôr takýto koncept „maďarizácie“ na verejnom zhromaždení propagoval aj predseda vlády gróf István Tisza.

21 VÖRÖS, László: Neželaná elita: Samo Czambel, aktivista na pomedzí dvoch národných ideológií. In: HUDEK, Adam – ŠOLTÉS, Peter a kol.: *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava 2019, s. 453–485.

V nadväznosti na Czambela ďalší lokálni aktivisti uhorského štátneho nacionalizmu pôsobiaci v prevažne slovenských oblastiach začali presadzovať pragmatickejší prístup k slovenskému politickému hnutiu. Predovšetkým novinár Lajos Steier, ktorý žil a pôsobil v Liptovskom Sv. Mikuláši, teda v jednom z mestských centier slovenského hnutia, v rokoch 1911 – 1914 vyvíjal intenzívnu publicistickú a propagačnú činnosť na rôznych úrovniach vrátane komunikácie s pohraničnou políciou a predsedom vlády I. Tiszom. Steier požadoval nuansovaný prístup vládnej moci k slovenskému hnutiu. Predsedovi vlády v memorande aj článkoch navrhoval akceptovať konzervatívne martinské krídlo SNS ako legitímnu politickú silu a represívne opatrenia cielene zamerať len proti čechoslovakistickej frakcii v strane a hnutí.

Steierovu koncepciu si dokonca osvojili aj dôstojníci pohraničnej polície v Liptovskom Sv. Mikuláši a Turčianskom Sv. Martine a v novembri 1913 predložili predsedovi vlády návrh akcie zameranej na neutralizáciu česko-slovenského politického prúdu v slovenskom hnutí. Navrhovali realizáciu rozsiahleho štátneho programu podpory slovenského jazyka, kultúry a vzdelávania za účelom posilnenia pocitu „*slovenskej národnostnej jedinečnosti*“ a „*uhorského patriotizmu*“ medzi slovenským obyvateľstvom, čím sa mala medzi Slováckmi zdiskreditovať idea česko-slovenskej národnej jednoty alebo vzájomnosti. Tieto opatrenia mali byť sprevádzané hospodárskou akciou v ekonomicky najviac zostalých oblastiach v severných a severovýchodných župách. Najradikálnejším však bol návrh na založenie lojalistickej slovenskej etnickej strany. Táto strana mala predstavovať politickú protiváhu SNS, v ktorej v tomto období už jednoznačne dominovalo čechoslovakistické krídlo, ktoré takto malo byť postupne znemožnené ideologicky (kompromitovaním idey československej národnej jednoty), politicky aj hospodársky. O necelé dva roky neskôr, v júli a auguste 1915, sa dôstojníci pohraničnej polície v Liptovskom Sv. Mikuláši a Turčianskom Sv. Martine pokúsili plán založenia novej slovenskej strany realizovať. Konšpiračná akcia pohraničnej polície po slubnom rozbehnutí napokon skončila neúspechom.²²

Czambelov jazykový aktivizmus, Steierov občiansky/štátny nacionalistický aktivizmus, ako aj spomenutá konšpiračná akcia pohraničnej polície predsta-

22 Išlo o relatívne sofistikovanú konšpiračnú akciu, ktorej súčasťou bolo aj vydieranie Svetozára Hurbana Vajanského a nasadenie agenta polície. Do akcie boli zahrnutí viacerí martinskí členovia SNS, vrátane členov vedenia a predsedu strany Matúša Dulu. Pokus napokon skončil neúspechom kvôli dekonšpirácii. K priebehu konšpiračného pokusu pozri: VÖRÖS, László: Svetozár Hurban Vajanský a uhorská pohraničná polícia: prípad jedného vydierania. In: MICHÁLEK, Slavomír (ed.): *História zadnými dverami 3. Nezvyčajné príbehy zo slovenských a svetových dejín*. Bratislava 2021, s. 215–233.

vovali súčasť širšieho trendu zmeny prístupu k nemaďarským nacionalistickým politickým hnutiam, do ktorého patrili aj spomenuté neoficiálne individuálne rokovania miestnych predstaviteľov a kandidátov vládnej strany s „národnostnými“ aktivistami v záujme zabezpečenia voličskej podpory pred voľbami v rokoch 1901, 1905 a 1906. Tento nový politický pragmatizmus mocenských elít nadobudol po roku 1910 nové rozmery.

Vo februári 1910 sa významná časť bývalých členov zaniknutej Slobodomyselnej strany reorganizovala v podobe Národnej strany práce a následne v júni vyhrala voľby a zostavila vládu (v pozícii vládnej strany zotrvala až do vypuknutia Astrovej revolúcie 28. októbra 1918). Súčasťou zabezpečenia volebného úspechu však boli rokovania vedúcich mužov novozaloženej strany s vedeniami nemaďarských národných strán. Hoci stále išlo o neoficiálne, resp. lepšie povedané utajené rokovania, od tých predošlých sa líšili v dvoch aspektoch. Rokovania viedli vedúci predstavitelia strán a výsledkom rokovaní bol tzv. volebný pakt, v rámci ktorého si strany rozdelili volebné obvody, v ktorých si nemali navzájom konkurovať.²³ Teda zo strany mocenských elít (nastávajúcej vládnej strany) išlo o definitívne prelomenie doktríny izolácie, delegitimizácie a nespolupráce s nemaďarskými národnými stranami.

Nešlo pritom „len“ o anomáliu. O ďalšie dva roky vtedajší predseda vlády I. Tisza už inicioval oficiálne rozhovory s vedením Rumunskej národnej strany (RNS), o ktorých informoval aj v parlamente. Hoci tieto rokovania boli v každom ohľade vynútené externými okolnosťami – balkánskymi vojnami, tlakom rakúsko-uhorskej a nemeckej ríšskej diplomacie na uhorskú vládu, exteritoriálnou finančnou podporou RNS zo strany vlády Rumunského kráľovstva – a boli z obidvoch strán vedené v atmosfére vzájomnej nedôvery, predstavovali jednoznačný precedens. Deklarovaným cieľom týchto rozhovorov bolo podľa Tiszu dosiahnutie dlhodobého „zmiery“, ktorého dôsledkom by bol *modus operandi* „rumunskej strany“, ako aj ďalších nemaďarských národných strán na báze lojality voči existujúcemu politickému usporiadaniu v Uhorsku.

Predseda uhorskej vlády napokon po viacerých prerušeníach rokovaní dospel k ponuke opatrení, ktoré by znamenali relatívne významnú revíziu maďarizačných politík vo všetkých kľúčových oblastiach. Sľuboval a čiastočne aj prostredníctvom nariadení realizoval znovuzavedenie vyučovania v menšinových jazykoch na ľudových školách, zavedenie používania menšinových jazykov v úradovaní na nižších stupňoch štátnej a župnej správy a na prvom stupni súdnictva, garanciu určitých personálnych kvót pre mužov „národnostných

23 Muži SNS si sľubovali získanie obdobného počtu mandátov ako v predošlých voľbách v roku 1906, keď uspelo sedem kandidátov strany. Zo siedmich kandidátov však napokon uspeli len traja.

hnutí“ v orgánoch župnej správy, ako aj garanciu zvolenia určitého počtu poslancov do uhorského parlamentu. Dôležitým momentom bolo tiež, že Tisza podľa vlastných slov výsledky „paktu s Rumunmi“ vnímal ako univerzálne riešenie „národnostnej otázky“ v Uhorsku, teda jazykové práva v oblasti školstva a správy mali platiť aj pre ostatné menšiny. Hoci nielen samotný fakt rokování – a *de facto* uznanie RNS ako legitímnej politickej strany – ale aj revízia niektorých aspektov asimilačných politík narazila na odpor a protikampaň zo strany parlamentnej opozície, pozícia Národnej strany práce a špeciálne I. Tiszu bola dostatočne silná a stabilná na to, aby ich dokázal realizovať.

Pokiaľ si teda v skratke zhrnieme východiskové body kontrafaktuálneho konštruovania, v júni 1914 máme do činenia s relatívne dobre organizovanými nemadarskými nacionalistickými hnutiami, ktoré sa v tomto bode už približne poldruha desaťročia nachádzajú v procese vnútornej politickej-ideologickej diverzifikácie. Tento proces sa v týchto rokoch presúval z fázy vymedzovania sa frakcií, resp. ideových/ideologických platforiem do štiepenia existujúcich a zakladania nových politických strán, hoci zatiaľ len s obmedzenými lokálnymi štruktúrami a nestálou voličskou základňou. Počnúc voľbami v roku 1901 sa členovia či sympatizanti týchto strán zúčastňovali s väčším či menším úspechom na parlamentných voľbách a snažili sa získať pozície aj v župných zastupiteľských orgánoch. Popri protestných až latentne secesionistických postojoch, ktorých cieľom bolo hľadanie alternatívnych politických seba-realizačných platforiem prostredníctvom orientácie na mimo-uhorské centrá moci a organizačné/inštitucionálne rámce, tu je stále dominantný jednoznačný trend participácie a politickej sebarealizácie vo vnútrouhorských inštitucionálnych rámcoch zákonodarnej a výkonnej moci. Táto tendencia bola podporovaná aj lokálnymi „mikroalianciami“ a neoficiálnymi ako aj semi-oficiálnymi a priznanými oficiálnymi rokovaniami s predstaviteľmi vládnej moci, resp. vládnej strany. Paralelne však pretrvávajú dozorné a perzekučné opatrenia a realizujú sa infiltračné a konšpiračné akcie, ktorých efektívnosť však ďaleko zaostávala za očakávaniami. Po roku 1913 sa objavujú kontúry nového aktívneho prístupu predstaviteľov výkonnej moci a dozorných orgánov v podobe infiltrácie, manipulácie až iniciovania založenia lojalistickej „národnostnej“ politickej strany.

V roku 1914 je v Uhorsku stabilizovaný politický režim, založený na veľmi robustných mechanizmoch reprodukcie a udržiavania moci, vďaka ktorému sa v roku 1910 dokázali po krátkom prechodnom období znovu chopiť moci elity, ktoré udržiavali dualistický režim. Vyššie spomenuté mechanizmy sa ukázali byť dostatočne robustné na to, aby prežili jednu z najväčších vnútropolitických a ústavných kríz v období dualizmu o to viac, že ani parlamentné opozičné politické sily neboli ochotné zmeniť základné parametre uvedeného systému.

Kontrafaktuálne konštruovanie I: Politické a systémové štruktúry po roku 1914

Pri kontrafaktuálnom konštruovaní alternatívnych možných vývojev prinajmenšom pokiaľ ide o odhadovanie stability mocenského systému a jeho elit primárny analogický model predstavuje tzv. horthyovský režim Maďarského kráľovstva (1920 – 1944). Hoci novšia historiografia varuje pred nekritickým vnímaním politického režimu Maďarského kráľovstva ako pokračovania režimu spred roku 1918, upozorňuje na významné personálne aj štrukturálne diskontinuity a sociálne zmeny, základné parametre obmedzenej parlamentnej demokracie s dominantnou vládnu stranou a „večnými“ opozičnými stranami implicitne alebo explicitne akceptujúcimi systém sú nápadne podobné.²⁴

Samozrejme, pri vyvodzovaní záverov je nutná značná dávka obozretnosti, keďže tak politický režim, ako mnohé aspekty usporiadania spoločnosti z kauzálneho hľadiska súviseli so svetovou vojnou a jej dôsledkami tak v sociálnych, ako geopolitických súvislostiach. Napríklad organizácia sociálnodemokratického a agrárneho hnutia, mocenský potenciál odborov, miera politizácie robotníckeho a vidieckeho (roľníckeho) obyvateľstva výrazne vzrástli v priamom dôsledku dopadov vojnového hospodárstva a prepadu životnej úrovne. Počas vojny sa výrazne redefinoval vzťah medzi zamestnancami, zamestnávateľmi v priemysle aj poľnohospodárskej výrobe a štátom. Sociálne štátne politiky boli silne ovplyvnené sociálnymi konfliktmi a štátna moc pragmaticky zahrnula do manažovania vojnového hospodárstva a spoločenských konfliktov odbory, ktoré predstavovali základnú organizačnú zložku sociálnodemokratického hnutia. Vládna moc týmto, podobne ako v prípade nemaďarských národných strán v rokoch 1913 – 1914, *de facto* legitimizovala sociálnu demokraciu ako politické hnutie a stranu.

Sociálni demokrati predstavovali významnú silu v období revolúcií 1918 a 1919. Kontrarevolučný režim ich následne v rámci procesu tzv. konsolidácie po roku 1920 „domestikoval“ a integroval do politického systému, pričom išlo o proces paralelnej legitimizácie a delegitimizácie. Na jednej strane režimová (ako aj „mimovládna“, teda neštátnymi organizáciami a aktérmi vykonávaná) propaganda označovala socialistov, komunistov a Republiku rád za jednu z príčin „národnej tragédie“ v podobe „trianonského mierového diktátu“ so všetký-

24 BOROS, Zsuzsanna – SZABÓ, Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*, s. 163–167 a nasl.; ROMSICS, Ignác: *A Horthy-rendszer jellegeröl. Historiográfia áttekintés.* In: ROMSICS, Ignác: *Multról a mának.* Budapest 2004, s. 339–357; UNGVÁRY, Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944.* Pécs – Budapest 2013.

mi je negatívnymi dôsledkami. Na druhej strane vládna moc uzavrela koncom roka 1921 s vedením Sociálnodemokratickej strany dohodu (tzv. Bethelenov-Peyerov pakt), ktorá sociálnym demokratom zabezpečila stálu prítomnosť v parlamente výmenou za konštruktívny lojalistický postoj voči režimu.

Kauzálne reťazenie je v tomto prípade jednoznačné a hoci by bolo chybou nekriticky predpokladať obdobný vývoj v alternatívnej realite bez kataklizmatického vojnového konfliktu ako príčinného faktoru, uvedený prípad „skrotenia a pripustenia“ politického hnutia pôvodne považovaného za nebezpečné a deštruktívne na platformy legitímneho politizovania poskytuje záchytné body ohľadne logiky prístupu a *modu operandi* vládnej moci. Hoci, vzhľadom na práve uvedený príklad možno na prvý pohľad zdanlivo paradoxne, sa domnievam, že v alternatívnom vývoji, nebyť vojrovej kataklizmy, socialistické hnutie by nedokázalo nadobudnúť takú širokú sociálnu bázu, akou reálne disponovalo v rokoch 1918 a 1919. Vládna moc by voči nemu aj naďalej uplatňovala predovšetkým dozorné a represívne opatrenia. Sociálna demokracia, resp. jej odštiepené etnické frakcie či strany by napriek tomu vďaka miernemu rozširovaniu volebného práva skôr či neskôr získali zastúpenie aj v parlamente (takmer s určitosťou však nie v orgánoch štátnej správy). To by však nemalo vplyv na jej pripisovaný status nelegitímnej „nevlasteneckej“ strany. Dokonca, mocenské štruktúry by sa do delegitimizačného diskurzu a aktivít zameraných proti socialistickému hnutiu a jeho ideológii snažili na svojej strane zapojiť aj časti nemaďarských nacionalistických hnutí, predovšetkým ich konzervatívne a klerikálne prúdy. K tejto argumentačnej línii sa však vrátim ešte neskôr.

Politické teórie postulujú rôzne faktory poskytujúce vnútornú stabilitu politickým systémom a režimom. Tieto sa pochopiteľne výrazne odlišujú podľa typu systému a konkrétnych historických kontextov, medzi základné však v prípade moderných štátov patrí stabilita administratívneho aparátu, stabilita mechanizmov reprodukcie politickej moci, existencia ideologického systému poskytujúceho legitimitu a dostatočná sociálna báza politických štruktúr (strán, hnutí, organizácií). Čím viac rozvinutý systém pluralitnej parlamentnej demokracie, so zodpovedajúcou politickou kultúrou a tradíciou striedania politických elít pri moci, tým väčšiu váhu má stabilná sociálna báza politických štruktúr. Inými slovami, v systéme so všeobecným volebným právom a rozvinutou štruktúrou politických strán „vox populi“ predstavuje výrazne robustnejší systémový štruktúrny faktor ako v systéme kontrolovaného parlamentarizmu s obmedzeným volebným právom. V Uhorsku do roku 1913 si politické strany a hnutia mohli aktívnu voličskú bázu budovať medzi približnou pätinou až štvrtinou dospeljej mužskej populácie. Volebný zákon prijatý na jar 1913 (zákonný článok XIV/1913), podľa ktorého sa už v reálnom historickom vývoji

nestihli realizovať žiadne voľby, tento počet rozšíril z približne 1,1 milióna na asi 1,7 milióna mužov.

Od 90. rokov 19. storočia ako politický sociálny fenomén existovala aj politická mobilizácia tried obyvateľstva, ktoré nedisponovalo volebným právom. Aktivizmus socialistického robotníckeho a agrárneho-robotníckeho hnutia a čiastočne aj nemaďarských nacionalistických hnutí a katolíckeho politického hnutia mali za následok politizáciu časti urbánneho a rurálneho robotníckeho a roľníckeho obyvateľstva. Od prelomu storočí bola so vzrastajúcou tendenciou súčasťou verejného politického diskurzu požiadavka zavedenia všeobecného tajného volebného práva pre mužov a ženy (alebo len pre mužov). Príprava ne-realizovanej volebnej reformy v rokoch 1908 – 1909 (návrh zavedenia tzv. pluralitného hlasu) a napokon prijatie volebného zákona v roku 1913 boli reakciou vládnej moci na tieto požiadavky. Ďalší vývoj po roku 1914 – v alternatívnom kontrafaktuálnom scenári – by teda do veľkej miery závisel od dynamiky uvedených javov a schopnosti uvedených hnutí zvyšovať sociálny tlak. Tento proces by bol priamo úmerne závislý od miery a intenzity periodickej politickej mobilizácie vrstiev populácie bez politických práv.

To že obmedzené volebné právo s limitovaným počtom voličov predstavovalo robustný mechanizmus reprodukcie politickej moci pre existujúce mocenské elity nie je len konštatácia historikov a dobových kritikov a antagonistov politického usporiadania režimu. Nielenže to otvorene pripúšťali aj predstavitelia vládnej moci, ale argumentovali, že ide o jedinú záruku zachovania integrity Uhorského kráľovstva, resp. v širšom zmysle aj existencie habsburskej monarchie ako celku. Je veľmi pravdepodobné, že nielen vládna strana, ale aj strany systémovej parlamentnej opozície by vzdorovali zavedeniu všeobecného volebného práva a udržiavali by ďalšie „bezpečnostné“ mechanizmy stabilizácie moci, predovšetkým inštitúciu virilizmu a „politické úradníctvo“ na úrovni župnej správy. Úprava volebného zákona z roku 1913 nám v tomto smere poskytuje určitý záchytný bod.

Na jednej strane mierne rozšírila počet oprávnených voličov, zaviedla tajné hlasovanie v hlavnom meste a tzv. municipálnych mestách (t. j. mestách so zriadenou samosprávou) a rozšírila počet miest hlasovania, na druhej strane zachovala verejné hlasovanie na vidieku a rozsiahle právomoci župného úradného aparátu vrátane zostavovania zoznamov voličov. Inými slovami, napriek určitým úpravám, ktoré viedli k rozšíreniu volebného práva, všetky kľúčové mechanizmy umožňujúce korupčné zasahovanie a ovplyvňovanie priebehu a výsledku volieb ostali zachované. Jedinou významnejšou konzekvenciou by zrejme bolo, už len kvôli nárastu počtu voličov, ďalšie zvýšenie finančnej náročnosti účasti kandidátov (a teda politických strán a hnutí) na voľbách, čo by pri-

najmenšom v krátkodobom horizonte znevýhodňovalo predovšetkým minoritné strany a hnutia.

Takýto možný vývoj podporuje aj reálny historický vývoj v Maďarskom kráľovstve. Volebný zákon z roku 1922 vo viacerých ohľadoch znamenal dramatický regres voči zákonným úpravám z rokov 1918 a 1920, ktoré predstavovali významnú demokratizáciu volebného práva zavedením všeobecných a tajných volieb pre mužov aj ženy (s určitými vzdelanostnými obmedzeniami v prípade žien). Zákon z roku 1922 opätovne zaviedol vzdelanostný cenzus pre mužov aj ženy, volebné právo žien ohromil vekom 30 a viac rokov, ale predovšetkým prinavrátil verejné hlasovanie (opäť s výnimkou hlavného mesta a miest so zriadenou samosprávou, kde bolo umožnené tajné hlasovanie, avšak ešte aj takto takmer 80 % poslancov v parlamente bolo volených verejne).²⁵ Uvedený zákon ostal v platnosti ďalšie dve dekády do roku 1938. Podobný scenár možno predpokladať aj v súvislosti s inštitúciou virilizmu, ktorý ostal zachovaný aj v rámci režimu Maďarského kráľovstva do roku 1929 a v mierne modifikovanej podobe (50 % podiel virilistických zastupiteľov bol znížený na 40 %) až do roku 1945.²⁶

Pochopiteľne, aj v alternatívnom vývoji by zo strany politickej (politizovanej) verejnosti a predovšetkým hnutí a strán stojacich v opozícii voči režimu bol zrejme kontinuálne vyvíjaný tlak na zrušenie tejto inštitúcie, čomu by však mocenské elity dokázali odolávať podobným spôsobom ako tlaku na zavedenie všeobecného tajného volebného práva, t. j. miernymi úpravami, ktoré by ale nemenili jej podstatu a neoberali ju o jej mocenský konzervačný potenciál.

Ďalšou črtou systému, ktorú by v alternatívnom vývoji po roku 1914 existujúce mocenské elity (Národná strana práce pod vedením I. Tiszu) rozvíjali, by bola politika „domestikácie a kontrolovaného pripustenia“ nemaďarských nacionalistických hnutí a ich národných strán. Rokovania predsedu vlády I. Tiszu s predstaviteľmi Rumunskej národnej strany by pokračovali ďalej a pravdepodobne by skôr či neskôr mali za výsledok nejakú formu dohody, výsledkom ktorej by bola oficiálna akceptácia menšinových (tzv. „národnostných“) politických reprezentácií vládnu mocou na platformách zákonodarnej a výkonnej moci tak na centrálnej, ako regionálnej (župnej) úrovni. Súčasťou dohody by

25 Podľa ROMSICS, Ignác: *Választójog és parlamentarizmus a 20. századi magyar történelemben*. In: ROMSICS, Ignác: *Multról a mának*. Budapest 2004, s. 227–228. Podľa Romsicsa bola takáto regresívna úprava, teda zavedenie verejného hlasovania, keď predošlé zákony stanovovali tajné hlasovanie, v celosvetovom meradle bezprecedentná.

26 BOROS, Zsuzsanna – SZABÓ, Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*, s. 235–284; ROMSICS, Ignác: *Választójog és parlamentarizmus a 20. századi magyar történelemben*, s. 223–234.

boli aj ústupky v oblasti jazykovej politiky, predovšetkým v oblasti vzdelávania na nižšom a strednom stupni, verejnej správy a súdnictva.

V reálnom historickom vývoji I. Tisza dospel k ponuke balíčka vyššie spomenutých pozitívnych opatrení v rokovaníach s RNS v októbri a novembri 1914, teda už pod vplyvom vojnových udalostí, pričom na mieru ponúkaných ústupkov mala nepochybne vplyv aj snaha o udržanie spojeneckých väzieb s Rumunským kráľovstvom. V alternatívnom vývoji by veľmi pravdepodobne rokovania boli trvali dlhšie a ponuka zo strany predsedu vlády by nebola tak rozsiahla. Trend však bol jednoznačný a opodstatnene možno predpokladať, že by sa v priebehu jedného alebo dvoch parlamentných cyklov hoci aj vo viacerých fázach dospelo do stavu, keď by vyššie uvedené ústupky v prospech nemaďarských jazykových práv a politickej reprezentácie boli realizované.

Kontrafaktuálne konštruovanie II: Nemaďarské nacionalistické hnutia a strany po roku 1914

Sprievodným javom tohto procesu by veľmi pravdepodobne bolo na jednej strane ďalšie štiepenie a prehĺbenie ideologickej diverzifikácie v rámci jednotlivých nemaďarských nacionalistických hnutí a na druhej strane konflikt vládnej strany so stranami parlamentnej opozície o redefinovanie štátnej nacionalistickej doktríny jednonárodného Uhorska. Nemaďarské nacionalistické hnutia prechádzali od prelomu 19. a 20. storočia vnútorným členením, tento proces by zrejme aj v alternatívnej dejovej línii napredoval pozdĺž podobných trajektórií, ako tomu bolo v rámci jednotlivých nástupníckych štátov rakúsko-uhorskej monarchie po prvej svetovej vojne.

V prípade slovenského hnutia by sa z Uhorskej sociálnodemokratickej strany veľmi pravdepodobne na etnickom základe vyčlenila slovenská sociálnodemokratická strana (pričom podobné secesné tendencie v predvojnových rokoch boli prítomné aj medzi rumunskými a nemeckými členmi). Po vyčlenení sa tzv. klerikálno-katolíckeho krídla a zriadení SES by sa SNS členila ďalej. Vznikla by slovenská agrárna strana, možno prv ako vyhranená platforma v rámci SNS, pravdepodobne by sa však v krátkom čase osamostatnila. Tento diverzifikačný proces by mal zrejme relatívne rýchly spád a viedol by k rapidnému vyostrovaniu ideologického konfliktu medzi jednotlivými slovenskými stranami, resp. jej vedúcimi činiteľmi. Pri priebehu tohto procesu by asi ako katalizačný faktor pôsobili Tiszove „détente“ rokovania a pravdepodobná dohoda s reprezentantmi RNS a *ipso facto* aj s ďalšími nemaďarskými národnými stranami, resp. ich časťami.

V prípade slovenského hnutia, resp. konkrétne SNS by na kooperáciu s vládou bol pravdepodobne náchylnejší martinský konzervatívny prúd, čím by si zabezpečil viac menej stabilnú kvótu svojich reprezentantov v uhorskom parlamente a v župných orgánoch v piatich či šiestich severozápadných župách Uhorska. Takémuto scenáru nasvedčuje aj reálny vývoj pri pokuse dôstojníkov pohraničnej polície a vládneho komisára L. Kürthyho o založenie slovenskej lojalistickej strany v roku 1915. Na tejto akcii zo slovenskej strany aktívne participovali predovšetkým Martinčania a naopak čechoslovakistický prúd okolo Milana Hodžu, Vavra Šrobára a ďalších sa jednoznačne staval proti nadväzovaniu akýchkoľvek politických vzťahov s vládou. Úspešný „pakt“ vládnej strany, resp. vlády s martinským krídlom SNS a možno aj SLS, v dôsledku ktorého by tieto strany mali garantovaných desať či pätnásť poslancových mandátov, by nevyhnutne mal dopad na mocenské pomery vo vnútri hnutia.

Čechoslovakistický prúd by prišiel v rámci hnutia o časť svojho sociálneho a politického kapitálu a v rámci SNS aj o rozhodujúce pozície. Za takýchto okolností by secesia a ustanovenie sa ako samostatnej politickej strany – orientovanej na zámožnejšiu maloroľnícku vrstvu – predstavovalo priam politickú nevyhnutnosť. Ako nezodpovedanú nechám otázku, či by sa na tomto procese podieľal Milan Hodža, ktorého už jeho súčasníci a neskôr aj historici charakterizovali ako jedného z mála, ak nie jediného skutočného *homo politicus* v slovenskom hnutí. Nie je nepredstaviteľné, že by uprednostnil pozíciu parlamentného politika vo farbách martinskej SNS pred neistým postavením (spolu)lídra slovenskej agrárnej strany čeliacej perzekúcii zo strany štátnej moci a konkurencii SLS v boji o voliča v prevažne katolíckom rurálnom prostredí.

Veľmi pravdepodobne by došlo aj k ideologickej transformácii vo vnútri čechoslovakistického prúdu. Približne okolo prelomu druhej a tretej dekády 20. storočia by zrejme došlo k federalizácii predlitavskej časti ríše. Čechy a Morava (možno s prispôsobenými hranicami) by tvorili samostatný celok s podobnou vnútropolitickou autonómiou, akú malo Uhorsko, a pravdepodobne aj s podobnými jazykovými a kultúrnymi homogenizačnými politikami, aké sa realizovali v Uhorsku. V rámci českej politiky by sa politická koncepcia česko-slovenskej národnej jednoty pravdepodobne výrazne periferizovala a prinajmenšom na prechodné obdobie by prežívala len vo sfére angažovaného humanitovedného, spoločenskovedného a kultúrneho diskurzu. K podobnému procesu by nevyhnutne došlo aj v rámci slovenskej vetvy, motív česko-slovenskej národnej jednoty by sa takmer úplne vytratil z politického diskurzu.

Ďalším veľmi pravdepodobným sprievodným javom vyššie načrtnutých diverzifikačných procesov v slovenskom hnutí (a paralelne veľmi podobných

v ďalších nemaďarských nacionalistických hnutiach a národných stranách) by bolo ustanovenie Slovenskej národnej rady ako nadradeného „celonárodného“ orgánu povolaného riešiť prípadné konfliktné situácie medzi slovenskými stranami a určovať rozsiahlejšie politické stratégie. Zriadenie avizovala spoločná deklarácia zástupcov SNS a slovenskej sociálnej demokracie na stretnutí v máji 1914 v Budapešti a v alternatívnej debovej línii by k nemu pravdepodobne došlo v priebehu niekoľkých rokov.

Reálna funkčnosť takéhoto nadstraníckeho orgánu by však vo veľkej miere závisela nielen od jeho akceptácie vedúcimi jednotlivých strán a platforiem ako nadradenej inštitúcie, ale aj od postoja štátnej moci. Totiž popri, alebo presnejšie, v rámci politiky „domestikácie a obmedzeného pripustenia“ politických strán nemaďarských nacionalistických hnutí do zákonodarných a správnych štruktúr štátu by s najväčšou pravdepodobnosťou vládna moc naďalej uplatňovala aj dozorné a represívne opatrenia. V neposlednom rade práve kvôli udalostiam ako vznik Slovenskej národnej strany, resp. financovanie a podpora politických aktivít nemaďarských nacionalistických hnutí zo zahraničia (Rumunského kráľovstva, Srbského kráľovstva, zo strany českých čechoslovakistických organizácií a emigrantských organizácií z USA).

Jednou z pravdepodobnejších možností je, že perzekučný postih by sa dokonca selektívne zintenzívil proti predstaviteľom s vládnu mocou nekooperujúcich prúdov v jednotlivých nemaďarských hnutiach prípadne stranách. Takisto je pravdepodobné, že by orgány dozoru – pohraničná polícia, prípadne špeciálne na ochranu režimu, politickej a územnej integrity štátu zriadený nový policajný útvar – uplatňovali nástroje dozoru a kontroly, ako napr. infiltráciu a rôzne formy manipulácie a ovplyvňovania aj medzi viac či menej lojalistickými stranami či frakciami v nemaďarských nacionalistických hnutiach. Tento scenár alternatívneho vývoja vychádza z vyššie uvedeného predpokladu, že mocenské elity združené v Národnej strane práce by v priebehu jedného prípadne dvoch parlamentných cyklov, teda približne v období medzi rokmi 1914 až 1922 dokázali realizovať politiku „domestikácie a kontrolovaného pripustenia“ nemaďarských konzervatívnych, klerikálnych a prípadne aj liberálnych častí nemaďarských hnutí aj napriek výraznému odporu strán parlamentnej opozície (na prechodné obdobie v rokoch 1906 – 1910, vládnej koalície).

Ako som už naznačil vyššie, dôsledkom by nebola len trvalá prítomnosť politických reprezentantov nemaďarských hnutí v uhorskom parlamente skôr v počte viacerých desiatok poslancov, ako jednej či dvoch desiatok, ako tomu bolo do roku 1914, a odpor opozičných strán, ale aj prehodnotenie štátnej nacionalistickej ideológie a doktríny jednonárodného Uhorska. Presnejšie, nešlo by len o dôsledok, ale o sprievodný formatívny jav.

Kontrafaktuálne konštruovanie III: Štátna nacionalistická ideológia a sociálna prax po roku 1914

Odhadnutie možného funkčného pretvorenia štátnej nacionalistickej doktríny, ktorá predstavovala počas celého obdobia trvania dualistického usporiadania jediné legitimizujúce ideologické východisko zdieľané etablovanými parlamentnými politickými silami tak na strane vládnych, ako opozičných strán, predstavuje asi najzložitejší element tohto kontrafaktuálneho experimentu. Nielen z toho dôvodu, že neskorší reálny vývoj v tzv. nástupníckych štátoch nám v tomto smere neposkytuje dostatočné záchytné analogické východiskové body a kontexty, ale aj kvôli tomu, že prvé a druhé desaťročie 20. storočia bolo obdobím, keď naprieč Európou a dokonca globálne dochádzalo k masívnemu prenikaniu ideológie, konceptov a terminológie sociálneho darwinizmu do verejných diskurzov.²⁷ Koncepce národa, národnosti, národnej príslušnosti boli vo vzrastajúcej miere biologizované a redefinované cez prizmu rasových teórií a ideológií. Voluntaristické občianske, etatické, politické a kompozitné koncepcie „národa“ definované na báze štátnej príslušnosti²⁸ už aj predtým narážali na „konkurenčné“ jazykovo-kultúrne definované primordialistické koncepcie a boli nimi v rôznej miere kontaminované. Tento proces by sa ďalej intenzifikoval a týkal by sa tak maďarských ako nemaďarských nacionalistických diskurzov v Uhorsku.

Pri stručnom náčrte východiskových bodov kontrafaktuálneho konštruovania som už konštatoval, že v prejavoch vedúcich predstaviteľov vládnej strany (predovšetkým Istvána Tiszu) a diskurze tvorenom časťou vládnej tlače a miestnymi aktivistami sa do popredia dostával koncept uhorského vlaste-

27 TURDA, Marius: *Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary*. Houndmills, Basingstoke 2014; TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J.: *Eugenics, Race and Nation in Central and Southeast Europe, 1900–1940: A Historiographic Overview*. In: TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J. (eds.): *Blood and homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. New York – Budapest 2007, s. 1–20.

28 Zákonný článok č. XLIV/1868 „O národnej rovnoprávnosti“ z roku 1868 definoval „národ“ v Uhorsku nasledovným spôsobom: „[...] všetci občania Uhorska tvoria podľa zásad ústavy v politickom zmysle jeden národ, nedeliteľný a jednotný uhorský národ, ktorého sú všetci občania bez ohľadu na národnosť rovnocennými členmi.“ Bližšie pozri PÉTER, László: *Law XLIV of 1868 ‘On the Equality of Nationality Rights’ and the Language of Local Administration*. In: PÉTER, László: *Hungary’s Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective. Collected Studies*. Edited by Miklós Lojók. Leiden 2012, s. 343–354; GOGOLÁK, Ludwik: *Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates*. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (eds.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. III/2. Die Völker des Reiches*. Wien 1980, s. 1207–1303.

nectva tematizovaný mimo pojmových rámcov „uhorskej národnej“ príslušnosti. Pravdepodobne tento diskurzívny trend by pokračoval ďalej aj v alternatívnej dejovej línii a podieľali by sa na ňom aj kooperujúce (lojalistické) frakcie nemaďarských nacionalistických hnutí. Paralelne s integračným diskurzom uhorského vlastenectva by sa rozvíjali a naberali na intenzite rôzne partikularistické, v rôznej miere antagonistické nacionalistické národné diskurzy. Diskurzívny priestor týkajúci sa národa, národnosti, rasy, národnej a rasovej príslušnosti by bol decentralizovaný a charakteristickým by preň bola vyššia konfliktná dynamika. Inými slovami, výrazná dominancia uhorsko-maďarského nacionalistického diskurzu, ktorá reálne bola charakteristická pre obdobie dualizmu (keď nacionalistické diskurzy konkurenčných nemaďarských nacionalistických hnutí boli vytesnené na okraj nielen priestorovo, ale aj svojím reálnym aj potenciálnym dosahom), by postupne erodovala.

V rámci diskurzívnych reprezentácií uhorskej „svätoštefanskej“ štátnej doktríny presadzovanej mocenskými elitami by veľmi pravdepodobne bol dovtedy dominantný národný-etnický (uhorsko-maďarský) motív potlačený do úzadia. Do popredia by sa dostal motív občianskeho vlastenectva, ochrany územnej integrity Uhorského kráľovstva ako civilizačnej bašty západnej kresťanskej kultúry. Výraznou zmenou oproti predošlému obdobiu by však bolo, že proti mocenskou elitou presadzovanej „uhorskej štátnej idey“ by nestáli už len frakcie jednotlivých nemaďarských nacionalistických hnutí. Vznikli by aj maďarské (úzko exkluzivistické primordialistické jazykovo-kultúrne a zároveň rasovo konceptualizované) nacionalistické „disidentské“ skupiny a hnutia, ktoré by odmietali koncepciu „viacnárodnostného“ (či „viacnárodného“) Uhorského štátu a vyžadovali by uplatňovanie radikálnych asimilačných politík a úplné vylúčenie nemaďarských nacionalistických (vrátane lojalistických) politických činiteľov z politického a verejného života.²⁹ Tieto by však boli štátnou mocou aktívne dozorované a periferizované, podobne ako neloyalistické frakcie nemaďarských nacionalistických hnutí a socialistické hnutie.

Ďalším vôbec nie zanedbateľným sprievodným javom spomenutých procesov by bola rekonceptualizácia „maďarizácie“, resp. cieľov, ktoré si štátna moc želala dosiahnuť uplatňovaním maďarizačných politík. Hoci metafora „domes-

29 V reálnom historickom vývoji v rámci Maďarského kráľovstva v raných 20. rokoch 20. storočia vznikli krajne pravicové paramilitárne, rasistické a antisemitské organizácie ako Magyar Országos Véderő Egyesület (Maďarská krajinský obranný spolok), resp. Ébredő Magyarok Egyesülete (Združenie prebudených Maďarov), ktoré však stavali na ideovom základe a členstve, ktoré sa formovalo už v priebehu nultých a raných desiatych rokov 20. storočia. Bližšie pozri GYURGYÁK, János: *Magyar fajvédők*. Budapest 2012, s. 39–50; GYURGYÁK, János: *Ezzé lett magyar hazátok*, s. 217–266.

তিকácie a kontrolovaného pripustenia“ môže znieť na prvé počutie paternalistickej, dôsledky oficiálnej legitimizácie nemaďarských národných strán alebo ich frakcií a ich pripustenie do štruktúr zákonodarnej a výkonnej moci by boli ďalekosiahle. Totiž akokoľvek by tieto časti nacionalistického hnutia boli lojalistické a klientelistickými vláknami spútané s vládnu mocou, je krajne nepravdepodobné, že by rezignovali na agendu presadzovania jazykových práv, ktoré predstavovali základný politický motív všetkých nemaďarských hnutí počas celého obdobia dualizmu.

Rozširovanie jazykových práv v miestnej správe, nižších stupňoch školstva a súdництва by nevyhnutne muselo byť v určitom časovom horizonte nasledované ďalšou emancipáciou menšinových jazykov na vyšších stupňoch. Hlavnou konzekvenciou na strane štátnej moci by bolo postupné prehodnotenie a redefinovanie konceptu „maďarizácie“. Vo svojej novej podobe by ideový základ „maďarizačných politík“ mohol byť podobný koncepcii, ktorú presadzovala tzv. uhrofilná časť slovenského nacionalistického hnutia (tzv. Nová škola) v 60. a 70. rokoch 19. storočia, resp. ju v prvých rokoch 20. storočia verejne propagoval S. Czambel. Teda „maďarizácia“ ako proces dosiahnutia funkčného bilingvizmu a nie potlačenie jedného jazyka (menšinového) a jeho nahradenie druhým (štátnym). Dôsledkom by nepochybne bolo spomalenie procesov jazykovej asimilácie, ale pravdepodobne nie ich úplný zánik.

Táto postupne sa rozširujúca jazyková emancipácia by pochopiteľne v stredno- a dlhodobom horizonte mala aj politické konzekvencie. Zároveň však je nutné odolať pokušeniu podľahnúť intuitívnej etnocentrickej logike a predpokladať, že vzdelanie v slovenskom jazyku by malo automaticky za následok aj slovenské národné „precitnutie“. Nepochybne by sa však výrazne zvýšil počet politicky mobilizovaného elektorátu slovenských strán, obzvlášť lojalistických, zrejme v menšej miere aj proti-vládnych a proti-režimových. Naďalej by však pretrval aj fenomén etnicky slovenských voličov podporujúcich vládnu stranu, ktorý bol tak markantný počas parlamentných volieb v období dualizmu. Jednak obsah vzdelávania v slovenskom a ďalších nemaďarských jazykoch by aj naďalej podliehal prísnej štátnej kontrole a bol by uhorsky vlastenecky orientovaný a jednak, ako som už uviedol vyššie, voľby by aj napriek miernemu rozšíreniu volebného práva boli aj naďalej pod politickou kontrolou.

Záver

Tento kontrafaktuálny experiment sa primárne zamerlal na otázku stability politického režimu v dualistickom Uhorsku a jeho schopnosti sebazprezervácie. Inými slovami, cieľom bolo zamýšľať sa nad otázkou, či Uhorské kráľovstvo predstavovalo v rokoch po prelome storočí inherentne nestabilný štátny útvar odsúdený k teritoriálnej dezintegrácii kvôli nedemokratickému charakteru režimu, prítomnosti politickej korupcie na systémovej úrovni, polyetnickej skladbe obyvateľstva, pôsobeniu konkurenčných minoritných nacionalistických hnutí a štátnym nacionalistickým asimilačným politikám uhorských mocenských elít. Pokiaľ by sa odstránil ako dezintegračný činiteľ globálny vojnový konflikt, alebo ešte konkrétnejšie, strategické záujmy víťazných mocností Dohody, pôsobenie zahraničných odbojových skupín (predovšetkým však československej) a drastické sociálne a hospodárske dopady vojny na väčšinu obyvateľstva, mali by ostatné menované faktory dostatočne silný dezintegračný potenciál, aby navodili rozpad Uhorského kráľovstva v horizonte jedného desaťročia?

Výsledkom tohto kontrafaktuálneho experimentu je, že v krátkodobom a dokonca pravdepodobne ani v strednodobom horizonte (t. j. dve-tri desaťročia) by nedošlo k výraznejšej zmene politického systému ani k územnej dezintegrácii integrálneho Uhorského kráľovstva. Možno paradoxne práve kvôli nedemokratickým črtám politického systému a schopnosti mocenských elít prispôbovať sa a čeliť trendom a tendenciám, ktoré mali potenciál navodiť zmenu systému a stratu moci. Obmedzené volebné právo, politická kontrola administratívy a poriadkových zložiek a ozbrojených síl (honnvédstva), inštitúcia virilizmu, silná ekonomická báza mocenských elít (oligarchický element) a z týchto predpokladov vyplývajúca schopnosť uplatňovať absolútnu kontrolu nad základným mechanizmom reprodukcie politickej moci, teda parlamentnými a do významnej miery aj župnými zastupiteľskými voľbami, predstavovali nesmierne robustný mechanizmus udržiavania moci. Tento v kombinácii s politickými praktikami „domestikácie a kontrolovaného pripustenia“ časti opozicionálnych politických síl a praktikami dozoru a perzekúcie ostatných politických a sociálnych hnutí požadujúcich zásadné reformy politického systému vytváral režim, v rámci ktorého bolo takmer nemožné štandardnými politickými prostriedkami dosiahnuť politickú výmenu v orgánoch a inštitúciách výkonnej a zákonodarnej moci.

Napriek stabilite mocenských elít, sociálne a politické trendy objavujúce sa prinajmenšom od obdobia rokov prelomu 19. a 20. storočia naznačujú, že pretvorenie Uhorska na monolingválny maďarský štát po vzore Francúzskej tretej

republiky by bolo vzhľadom na štrukturálne, materiálne možnosti a zdroje štátu a mobilizačný potenciál konkurenčných nacionalistických hnutí veľmi nepravdepodobné. Tiež by bolo chybou prehliadať potenciál rôznych sociálnych pnutí a dezintegračných faktorov.

V tomto experimente som neanalyzoval také aspekty ako rast životnej úrovne, sociálne politiky, rozvoj zdravotnej starostlivosti, výkonnosť hospodárstva, budovanie infraštruktúry a kontinuálnu modernizáciu. Každou z týchto premenných by sa dalo v takto nastavenom kontrafaktuálnom experimente manipulovať, nastaviť extrémne „hodnoty“ a analyzovať ich hypotetické účinky na stability systému. To je však už ďaleko za rámcom tohto článku. Uhorské kráľovstvo by v podmienkach bez väčšieho externého tlaku či krízovej situácie v podobe ozbrojenej intervencie alebo kolapsu režimu z iných dôvodov v horizonte troch desaťročí zrejme prežilo ako jednotný štátny útvar. Považujem však za menej pravdepodobné, že by v nezmenenej podobe existovalo aj o šesť desaťročí. Dezintegračné faktory etnonacionalistického aj triedneho charakteru by napokon pravdepodobne prevážili a viedli prinajmenšom k vnútornej decentralizácii na báze rozsiahlych politicko-správnych autonómií, alebo k federalizácii alebo až k teritoriálnej dezintegrácii (hoci nie nevyhnutne v takej podobe ako v roku 1918).

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

Archívne pramene

Slovenský národný archív

Matúš Dula

Slovenská národná strana, 1896 – 1922

Periodická tlač

Národné noviny

Literatúra

BERECZ, Ágoston: *Empty Signs, Historical Imaginaries: The Entangled Nationalization of Names and Naming in a Late Habsburg Borderland*. New York – Oxford 2020

- BERECZ, Ágoston: *The Politics of Early Language Teaching: Hungarian in the Primary Schools of the Late Dual Monarchy*. Budapest 2013
- BLACK, Jeremy: *What If? Counterfactualism and the Problem of History*. London 2008
- BOROS, Zsuzsanna – SZABÓ, Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. 2. bővített és átdolgozott kiadás. Budapest 2008
- BÓNA, László: *Asszimilációs folyamatok a dualizmus kori felföldi városokban. Politika, társadalom és modernizáció Besztercebányán, Késmárkon és Losonc*. Budapest 2023
- BUNZL, Martin: Counterfactual History: A User's Guide. In: *The American Historical Review*, 2004, roč. 109, č. 3, s. 845–858
- CIÉGER, András: Volby a korupcia v dualistickom Uhorsku (1867 – 1918). In: ŠOLTÉS, Peter – VÖRÖS, László a kol.: *Korupcia*. Bratislava 2015, s. 134–176
- EVANS, Richard J.: *Altered Pasts. Counterfactuals in History*. Waltham, Massachusetts 2013
- GALÁNTAI, József: *A Habsburg-Monarchia alkonya. Osztrák-Magyar Dualizmus 1867–1918*. Budapest 1985
- GERŐ, András: *Az elsöprö kisebbség. Népképviselőt a monarchia Magyarországnán. (Második kiadás)*. Budapest 2017
- GERŐ, András: *The Hungarian Parliament (1867–1918). A Mirage of Power*. Boulder, Colorado – New York 1997
- GOGOLÁK, Ludwik: Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (eds.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. III/2. Die Völker des Reiches*. Wien 1980, s. 1207–1303
- GYURGYÁK, János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest 2007
- GYURGYÁK, János: *Magyar fajvédők*. Budapest 2012
- HOENSCH, Jörg K.: *A History of Modern Hungary 1867–1994*. Second Edition. London – New York 1996
- KAYE, Simon J.: Challenging Certainty: The Utility and History of Counterfactualism. In: *History and Theory*, 2010, roč. 49, č. 1, s. 38–57
- KONTLER, László: *A history of Hungary*. Budapest 2009
- LORMAN, Thomas: *The Making of the Slovak People's Party. Religion, Nationalism and the Culture War in Early 20th-Century Europe*. London 2019
- MILLER, Nicholas J.: *Between Nation and State. Serbian Politics in Croatia Before the First World War*. Pittsburgh 1997

- PAP, József: A Szlovákok által lakott választókerületek képviselőválasztásainak statisztikai vizsgálata 1887–1901. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series*, Tom. XXXVI. Sectio Historiae. Eger 2009, s. 147–162
- PAP, József: Az 1887 és 1905 közötti országgyűlési választások eredményeinek statisztikai vizsgálata. In: *Közép-Európai Közlemények: Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata*, 2009, roč. 2, č. 2, s. 41–49
- PARKER, Geoffrey – TETLOCK, Philip E.: Counterfactual History. In: TETLOCK, Philip E. – LEBOW, Richard Ned – PARKER, Geoffrey (eds.): *Unmaking the West. “What-if?” Scenarios that Rewrite World History*. Ann Arbor 2006
- PARKER, Geoffrey – TETLOCK, Philip E.: Counterfactual Thought Experiments. In: TETLOCK, Philip E. – LEBOW, Richard Ned – PARKER, Geoffrey (eds.): *Unmaking the West. “What-if?” Scenarios that Rewrite World History*. Ann Arbor 2006, s. 14–44
- PÉTER, László: Law XLIV of 1868 ‘On the Equality of Nationality Rights’ and the Language of Local Administration. In: PÉTER, László: *Hungary’s Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective. Collected Studies*. Edited by Miklós Lojtkó. Leiden 2012, s. 343–354
- PODRIMAVSKÝ, Milan: *Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava 1983
- PÖLÖSKEI, Ferenc: *A szabadelvű párt fényei és árnyai (1875–1906)*. Budapest 2010
- POPOVICI, Vlad: *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary (1861–1918)*. Cluj-Napoca 2012
- ROMSICS, Ignác: A Horthy-rendszer jellegéről. Historiográfiai áttekintés. In: ROMSICS, Ignác: *Multról a mának*. Budapest 2004, s. 339–357
- ROMSICS, Ignác: Választójog és parlamentarizmus a 20. századi magyar történelemben. In: ROMSICS, Ignác: *Multról a mának*. Budapest 2004, s. 223–234
- SZARKA, László: Magyarosodás és magyarosítás a felső-magyarországi szlovák régióban a kiegyezés korában. In: SOMOGYI, Éva (ed.): *Polgárosodás Közép-Európában*. Budapest 1991, s. 35–46
- SZARKA, László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika / Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku*. Budapest 1999
- TETLOCK, Philip E. – BELKIN, Aaron (eds.): *Counterfactual Thought Experiments in World Politics: Logical, Methodological, and Psychological Perspectives*. Princeton 1996
- TURDA, Marius: *Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary*. Houndmills, Basingstoke 2014

- TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J.: Eugenics, Race and Nation in Central and Southeast Europe, 1900–1940: A Historiographic Overview. In: TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J. (eds.): *“Blood and homeland.” Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. New York–Budapest 2007, s. 1–20
- VÖRÖS, László: Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Reprezentácie udalostí rokov 1918 – 1920 v maďarskej a slovenskej historiografii. In: MICHELA, Miroslav – VÖRÖS, László et al.: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava 2013, s. 21–64
- VÖRÖS, László: Neželaná elita: Samo Czambel, aktivista na pomedzí dvoch národných ideológií. In: HUDEK, Adam – ŠOLTÉS, Peter a kol.: *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava 2019, s. 453–485
- VÖRÖS, László: Politická korupcia a parlamentné voľby v Uhorsku v období dualizmu. In: *Politická korupcia na území Slovenska a Čiech v 19. a 20. storočí*. Bratislava 2020, s. 83–125
- VÖRÖS, László: Svetozár Hurban Vajanský a uhorská pohraničná polícia: prípad jedného vydierania. In: MICHÁLEK, Slavomír (ed.): *História zadnými dverami 3. Nezvyčajné príbehy zo slovenských a svetových dejín*. Bratislava 2021, s. 215–233

